

اصول برنامه‌ریزی آموزشی

(کارشناسی ارشد علوم تربیتی)

دکتر نسیم سعید

دکتر فروزان ضرایبان

دکتر ماندانا گودرزی

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پر بار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان، تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

پیشگفتار سیزده

فصل اول. برنامه‌ریزی آموزشی، تعاریف، مفاهیم و اصول	۱
هدف کلی	۱
هدف‌های یادگیری	۱
مقدمه	۱
۱-۱ برنامه‌ریزی چیست؟	۲
۲-۱ تعاریف و مفاهیم برنامه‌ریزی آموزشی	۳
۳-۱ اهمیت و ضرورت برنامه‌ریزی آموزشی	۵
۴-۱ تعریف برنامه‌ریزی درسی	۸
۵-۱ ارتباط برنامه آموزشی و درسی	۹
۶-۱ انواع برنامه‌ریزی آموزشی	۱۰
۱-۶-۱ برنامه‌ریزی از نظر زمان عمل	۱۱
۲-۶-۱ برنامه‌ریزی از نظر حیطه و دامنه عمل	۱۱
۳-۶-۱ برنامه‌ریزی از نظر چگونگی عمل	۱۳
۷-۱ سطوح برنامه‌ریزی	۱۴
۸-۱ اصول برنامه‌ریزی	۱۵
۹-۱ اصول برنامه‌ریزی آموزشی	۱۶
۱۰-۱ اصول برنامه‌ریزی آموزش و پرورش	۱۸
۱-۱۰-۱ اصول مقدماتی	۱۸
۲-۱۰-۱ اصول عمومی آموزش و پرورش	۱۹
۳-۱۰-۱ اصول متمم برنامه‌ریزی آموزش و پرورش	۲۱
۱۱-۱ اصول ناظر بر برنامه‌های درسی و تربیتی در کشور ایران	۲۲
خلاصه فصل اول	۲۵

۲۷	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول
۲۸	خودآزمایی تشریحی فصل اول
۲۹	فصل دوم. مبانی برنامه‌ریزی آموزشی
۲۹	هدف کلی
۲۹	هدف‌های یادگیری
۲۹	مقدمه
۳۰	۱-۲ مبانی برنامه‌ریزی
۳۱	۱-۱-۲ مبانی فلسفی برنامه‌ریزی
۳۲	۲-۱-۲ مکاتب فلسفی و آموزش و پرورش
۳۷	۳-۱-۲ مبانی روان‌شناختی برنامه‌ریزی
۴۲	۴-۱-۲ مبانی فرهنگی و اجتماعی برنامه‌ریزی آموزشی
۴۶	خلاصه فصل دوم
۴۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۴۹	خودآزمایی تشریحی فصل دوم
۵۱	فصل سوم. مدل‌های برنامه‌ریزی آموزشی و الگوهای برنامه‌ریزی آموزش عالی
۵۱	هدف کلی
۵۱	هدف‌های یادگیری
۵۱	مقدمه
۵۲	۱-۳ انواع مدل‌های برنامه‌ریزی آموزش و پرورش
۵۲	۱-۱-۳ مدل‌های تقسیم‌بندی جانستون
۵۷	۲-۱-۳ انواع مدل‌های برنامه‌ریزی آموزش و پرورش از نظر دامنه عمل
۵۸	۳-۱-۳ مدل آسیایی توسعه آموزش و پرورش
۶۰	۴-۱-۳ مدل‌های اقتصادی برنامه‌ریزی آموزش و پرورش
۶۴	۲-۳ الگوهای برنامه‌ریزی در نظام آموزش عالی
۶۵	۱-۲-۳ معنا و مفهوم الگوهای عقلانی و گام‌های آن
۷۳	۲-۲-۳ الگوهای تعاملی در برنامه‌ریزی آموزشی
۷۵	۳-۲-۳ الگوی جامع یا استراتژیک
۷۸	۴-۲-۳ الگو برنامه‌ریزی توسعه دانشگاهی
۸۶	۵-۲-۳ الگوی مبتنی بر توسعه ملی و منطقه‌ای
۸۸	۶-۲-۳ الگوی تقاضای اجتماعی
۹۰	خلاصه فصل سوم
۹۲	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۹۳	خودآزمایی تشریحی فصل سوم
۹۵	فصل چهارم. مراحل برنامه‌ریزی آموزشی
۹۵	هدف کلی

۹۵	هدف‌های یادگیری.....
۹۵	مقدمه.....
۹۷	۱-۴ برنامه‌ریزی آموزشی در سطح مؤسسه.....
۹۸	۱-۴-۱ مراحل برنامه‌ریزی آموزشی در سطح متوسطه.....
۹۹	۲-۴ فعالیت‌های برنامه‌ریزی.....
۱۰۰	۳-۴ اهمیت نیازسنجی در برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۰۲	۴-۴ روش‌های نیازسنجی آموزشی.....
۱۰۲	۴-۴-۱ نیازسنجی در آموزش عمومی.....
۱۰۳	۵-۴ نیازسنجی و روش‌های آن در تربیت نیروی انسانی، آموزش‌های فنی و حرفه‌ای.....
۱۰۴	۴-۵-۱ روش‌ها و فنون توافق‌محور.....
۱۰۵	۴-۵-۲ روش‌ها و فنون مسئله محور.....
۱۰۵	۴-۵-۳ روش‌ها و فنون هدف‌محور.....
۱۰۶	۶-۴ مراحل اصلی و اقدامات مرتبط با هدف‌ها در برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۰۶	۴-۶-۱ انتخاب هدف‌های کلی براساس منابع و نیازسنجی.....
۱۰۷	۴-۶-۲ تعیین و طبقه‌بندی هدف‌های آموزشی در حیطه‌های مختلف.....
۱۰۸	۴-۶-۳ تجزیه هدف‌ها از کلی به جزئی و تحلیل آموزشی.....
۱۰۹	۴-۶-۴ تنظیم و تدوین مجموعه‌ای از هدف‌های متناسب و متعادل.....
۱۰۹	۴-۷-۴ مراحل برنامه‌ریزی در سطح دانشگاه.....
۱۰۹	۴-۷-۱ تحلیل وضع موجود از لحاظ آموزشی.....
۱۱۰	۴-۷-۲ تحلیل وضع موجود از لحاظ پژوهشی.....
۱۱۰	۴-۷-۳ شناسایی نکات قوت و ضعف.....
۱۱۱	۴-۷-۴ انتخاب سیاست‌ها.....
۱۱۱	۴-۷-۵ انتخاب هدف‌ها.....
۱۱۱	۴-۷-۶ انتخاب راهبردها.....
۱۱۲	۴-۷-۷ تعیین اولویت.....
۱۱۲	۴-۸-۷ تهیه برنامه عمل.....
۱۱۲	۴-۹-۷ اجرا، ارزشیابی و اصلاح برنامه.....
۱۱۳	۴-۸ استاندارد‌های جهانی برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۱۳	۴-۸-۱ بیان رسالت و هدف.....
۱۱۳	۴-۸-۲ برنامه آموزشی.....
۱۱۴	۴-۸-۳ سنجش دانشجویان.....
۱۱۵	۴-۸-۴ کادر دانشکده/ هیئت علمی.....
۱۱۵	۴-۸-۵ منابع آموزشی.....
۱۱۶	۴-۸-۶ ارزشیابی برنامه.....
۱۱۶	۴-۸-۷ مدیریت عالی و اجرایی.....
۱۱۷	۴-۸-۸ به روزرسانی مداوم.....
۱۱۷	۴-۹ تفاوت برنامه‌ریزی آموزشی در سطح دانشگاه با برنامه‌ریزی در سطح ابتدایی و متوسطه.....
۱۱۸	۴-۱۰ مراحل برنامه‌ریزی برای اصلاح و نوآوری آموزشی.....
۱۱۹	۴-۱۰-۱ توجه و تبیین ضرورت اصلاح.....

۱۱۹	۲-۱۰-۴ تعیین قلمرو اصلاح یا نوآوری
۱۱۹	۳-۱۰-۴ ایجاد تشکیلات سازمانی
۱۱۹	۴-۱۰-۴ انجام مطالعه و تحقیق
۱۲۰	۵-۱۰-۴ تهیه پیش‌نویس طرح
۱۲۰	۶-۱۰-۴ نظرخواهی از گروه‌های ذی‌ربط، ذی‌صلاح و ذی‌نفع
۱۲۰	۷-۱۰-۴ اجرای آزمایشی
۱۲۱	۱۱-۴ رویکرد برنامه‌ریزی آموزشی در سطح کلان
۱۲۲	۱۲-۴ فرایند برنامه‌ریزی آموزشی از دیدگاه پاتریک
۱۲۲	۱-۱۲-۴ تعیین نیازها
۱۲۲	۲-۱۲-۴ تنظیم هدف‌ها
۱۲۳	۳-۱۲-۴ تدارک محتوا
۱۲۳	۴-۱۲-۴ گزینش مخاطبان
۱۲۴	۵-۱۲-۴ تعیین بهترین برنامه زمان‌بندی
۱۲۴	۶-۱۲-۴ انتخاب تسهیلات مناسب
۱۲۴	۷-۱۲-۴ انتخاب مربیان/ استادان شایسته
۱۲۴	۸-۱۲-۴ انتخاب و آماده‌سازی وسایل دیداری شنیداری
۱۲۵	۹-۱۲-۴ هماهنگ‌سازی برنامه آموزش برای اجرا
۱۲۵	۱۰-۱۲-۴ ارزشیابی برنامه آموزشی
۱۲۵	خلاصه فصل چهارم
۱۲۸	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۱۲۹	خودآزمایی تشریحی فصل چهارم
۱۳۱	فصل پنجم. ارزشیابی برنامه‌ریزی آموزشی
۱۳۱	هدف کلی
۱۳۱	هدف‌های یادگیری
۱۳۱	مقدمه
۱۳۲	۱-۵ تعاریف ارزشیابی آموزشی
۱۳۴	۲-۵ نقش ارزشیابی آموزشی در برنامه‌ریزی آموزشی
۱۳۵	۳-۵ عناصر نظام آموزشی
۱۳۶	۴-۵ ارزیابی عناصر نظام آموزشی
۱۳۷	۱-۴-۵ ارزیابی عوامل درون‌داد
۱۴۰	۲-۴-۵ ارزیابی فرایند
۱۴۲	۳-۴-۵ ارزیابی برون‌دادها و پیامدها
۱۴۵	۵-۵ ارزیابی کارایی و اثربخشی آموزشی
۱۴۶	۱-۵-۵ کیفیت درون‌دادها
۱۴۶	۲-۵-۵ کیفیت فرایند
۱۴۶	۳-۵-۵ کیفیت محصول
۱۴۶	۴-۵-۵ کیفیت برون‌دادها
۱۴۷	۵-۵-۵ کیفیت پیامدها

۱۴۸	۶-۵ ملاک‌ها، نشانگرها، شاخص‌ها، استانداردها، و کاربرد آن‌ها در برنامه‌ریزی آموزشی
۱۴۹	۵-۶-۱ ملاک‌ها
۱۴۹	۵-۶-۲ نشانگرها
۱۵۴	۵-۶-۳ خصوصیات شاخص‌ها در ارزیابی نظام آموزشی
۱۵۷	۵-۶-۴ استاندارد
۱۶۲	۵-۷-۱ الگوی اثربخشی برنامه‌های آموزشی
۱۶۲	۵-۷-۱ الگوی پاتریک
۱۶۳	۵-۷-۲ الگوی انتقالی هالتون
۱۶۶	خلاصه فصل پنجم
۱۶۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۱۷۰	خودآزمایی تشریحی فصل پنجم
۱۷۱	فصل ششم. برنامه‌ریزی آموزش عالی
۱۷۱	هدف کلی
۱۷۱	هدف‌های یادگیری
۱۷۱	مقدمه
۱۷۴	۶-۱ تعریف برنامه‌ریزی آموزش عالی
۱۷۵	۶-۲ سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در آموزش عالی
۱۷۵	۶-۲-۱ مجلس شورای اسلامی
۱۷۵	۶-۲-۲ هیئت دولت
۱۷۶	۶-۲-۳ شورای عالی انقلاب فرهنگی
۱۷۶	۶-۲-۴ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور
۱۷۷	۶-۲-۵ وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
۱۷۸	۶-۳ سطوح برنامه‌ریزی آموزش عالی
۱۷۸	۶-۳-۱ برنامه دستوری (بلندمدت)
۱۷۹	۶-۳-۲ برنامه‌ریزی راهبردی (میان‌مدت)
۱۸۰	۶-۳-۳ برنامه‌ریزی عملیاتی (کوتاه‌مدت)
۱۸۰	۶-۴ مراحل برنامه‌ریزی آموزش عالی
۱۸۰	۶-۴-۱ انتخاب کمیته مرکزی برنامه‌ریزی
۱۸۲	۶-۴-۲ تشخیص مسایل و مشکلات نظام آموزش عالی (تحلیل SWOT: نقاط قوت/ نقاط ضعف - فرصت‌ها/ تهدیدها)
۱۸۷	۶-۴-۳ تدوین برنامه آموزش عالی
۱۹۱	۶-۴-۴ از برنامه‌ریزی تا اجرا
۱۹۲	۶-۴-۵ اجرای برنامه و نظارت بر آن
۱۹۴	۶-۴-۶ ارزیابی، تجدیدنظر در برنامه و تعدیل آن
۱۹۵	۵-۶ الگوها و انواع ارزیابی کیفیت آموزشی مورد استفاده در برنامه نظام آموزش عالی
۱۹۷	۶-۵-۱ ارزیابی زمینه آموزش عالی
۱۹۸	۶-۵-۲ ارزیابی درون‌داد آموزش عالی
۱۹۸	۶-۵-۳ ارزیابی فرایند آموزش عالی

۲۰۰	۶-۵-۴ ارزیابی برون داد آموزش عالی.....
۲۰۱	۶-۶ الگو اعتبارسنجی (ارزیابی درونی و بیرونی) کیفیت آموزش عالی.....
۲۰۲	۶-۶-۱ ارزیابی درونی.....
۲۰۲	۶-۶-۲ ارزیابی بیرونی.....
۲۰۲	۶-۷ مؤلفه های ارزشیابی.....
۲۰۳	۶-۸ نقش کرسی یونسکو در مدیریت، برنامه ریزی و تضمین کیفیت در آموزش عالی.....
۲۰۵	۶-۸-۱ رئوس فعالیت های اصلی.....
۲۰۶	۶-۸-۲ چشم انداز کرسی.....
۲۰۶	خلاصه فصل ششم.....
۲۰۸	خودآزمایی چهارگزینه ای فصل ششم.....
۲۰۹	خودآزمایی تشریحی فصل ششم.....
۲۱۱	فصل هفتم. رسالت آموزش عالی برای مدیریت فردا.....
۲۱۱	هدف کلی.....
۲۱۱	هدف های یادگیری.....
۲۱۱	مقدمه.....
۲۱۲	۷-۱ رسالت آموزش عالی.....
۲۱۵	۷-۲ تغییرات ساختاری در برنامه ریزی آموزش عالی.....
۲۱۹	۷-۲-۱ جهانی شدن دانشگاه.....
۲۲۷	۷-۲-۲ همگانی و فراگیر شدن آموزش عالی.....
۲۲۸	۷-۲-۳ بین المللی شدن دانشگاه.....
۲۳۶	۷-۲-۴ نقش فناوری اطلاعاتی و ارتباطی.....
۲۳۸	۷-۳ آینده پژوهی در برنامه ریزی آموزشی.....
۲۳۹	۷-۳-۱ برنامه ریزان به عنوان آینده پژوهان.....
۲۴۰	۷-۳-۲ ویژگی های آینده پژوهی در برنامه ریزی آموزشی.....
۲۴۰	۷-۴ آموزش عالی و توسعه پایدار.....
۲۴۲	۷-۴-۱ نقش آموزش توسعه ای در توسعه پایدار.....
۲۴۵	۷-۴-۲ رویکردهای پداگوژیک آموزش توسعه پایدار.....
۲۴۷	۷-۴-۳ مزایای آموزش توسعه ای.....
۲۴۸	۷-۴-۴ راهبردهای آموزشی برای پرورش خلاقیت و توسعه پایدار.....
۲۵۱	خلاصه فصل هفتم.....
۲۵۴	خودآزمایی چهارگزینه ای فصل هفتم.....
۲۵۳	خودآزمایی تشریحی فصل هفتم.....
۲۵۷	فصل هشتم. برنامه ریزی یادگیری الکترونیکی.....
۲۵۷	هدف کلی.....
۲۵۷	هدف های یادگیری.....
۲۵۸	مقدمه.....

۲۵۸	۱-۸ یادگیری الکترونیکی
۲۶۲	۲-۸ بخش‌های تشکیل‌دهنده آموزش الکترونیکی
۲۶۲	۱-۲-۸ سیستم مدیریت یادگیری
۲۶۳	۲-۲-۸ سیستم گفت‌وگو و مباحثه
۲۶۳	۳-۲-۸ ابزار نگارش
۲۶۳	۴-۲-۸ کلاس الکترونیکی (مجازی)
۲۶۴	۵-۲-۸ کتابخانه دیجیتال
۲۶۴	۶-۲-۸ سرگرمی و آزمایشگاه‌ها
۲۶۴	۷-۲-۸ مدیریت مالی و اداری
۲۶۴	۸-۲-۸ انجمن‌های علمی و فرهنگی
۲۶۴	۹-۲-۸ دفتر کار الکترونیکی
۲۶۵	۱۰-۲-۸ موتور جست‌وجو
۲۶۵	۱۱-۲-۸ نظام مدیریت محتوا (LCMS)
۲۶۵	۳-۸ مدل آموزش ترکیبی
۲۷۴	۴-۸ اصول و استانداردها در برنامه آموزشی دوره‌های یادگیری الکترونیکی (تحت وب و چندرسانه‌ای)
۲۷۴	۱-۴-۸ اهمیت تعیین هدف‌ها و پیامدهای یادگیری
۲۷۵	۲-۴-۸ اصول و یکسان‌سازی سازماندهی محتوا در برنامه یادگیری الکترونیکی
۲۷۹	۳-۴-۸ اصول و یکسان‌سازی‌های انتخاب راهبردهای یاددهی و یادگیری در محیط یادگیری الکترونیکی
۲۸۱	۴-۴-۸ اصول و استانداردهای ارزشیابی در برنامه یادگیری الکترونیکی
۲۸۴	۵-۴-۸ اصول انتخاب منابع یادگیری در برنامه آموزشی محیط‌های یادگیری الکترونیکی
۲۸۵	۶-۴-۸ استانداردهای فنی زیر در برنامه‌ریزی دوره‌های یادگیری الکترونیکی
۲۸۶	۷-۴-۸ عنصر راهنمایی در برنامه آموزشی یادگیری الکترونیکی
۲۸۸	خلاصه فصل هشتم
۲۸۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هشتم
۲۹۰	خودآزمایی تشریحی فصل هشتم
۲۹۱	منابع

پیشگفتار

برنامه‌ریزی آموزشی طرحی کلی برای یک فعالیت آموزشی است و فرایندی است که یاددهی- یادگیری را منظم‌تر می‌سازد. هدف از برنامه‌ریزی آموزشی تلاش در جهت طراحی برنامه مناسب و دقیق برای تمامی عناصر مرتبط با نظام آموزشی است. برنامه‌ریزی موجب می‌گردد فرصت‌های آینده تشخیص داده شود، مشکلات آتی پیش‌بینی شده و روش‌های پیشگیری از مشکلات احتمالی تعیین گردد و راه‌کارهای عملی (استراتژی‌ها و تاکتیک‌ها جهت رفع مشکلات) طراحی شوند. برنامه‌ریزی چهارچوب واحدی برای فعالیت‌ها به وجود می‌آورد. برنامه‌ریزی باعث تقویت محیط و رفتار سازمانی است. برنامه‌ریزی در سایه مشارکت و همکاری اعضای دانشگاه، سبب آزادی نیروهای خلاق و نوآوری کارکنان شده و به آنان فرصت می‌دهد تا در فرایند «تفکر» مشارکت نمایند. برنامه‌ریزی باعث تسهیل در امر کنترل و نظارت است. به منظور برنامه‌ریزی صحیح و مطابق با استاندارد شناسایی اصول برنامه‌ریزی از اهمیت بالایی برخوردار است. اساس شناسایی برنامه‌ریزی بدون رعایت اصول آن معنایی ندارد چرا که این اصول راهنمای عمل بوده و در جریان تهیه و اجرای برنامه‌های آموزشی تأثیر زیادی دارد. بدین منظور کتاب حاضر در ۸ فصل تهیه و تنظیم شده است و در آن تعاریف و مفاهیم برنامه‌ریزی آموزشی، برنامه‌ریزی درسی، اهمیت و ضرورت برنامه‌ریزی آموزشی، برنامه‌ریزی در آموزش عالی، اصول برنامه‌ریزی آموزشی، ارزشیابی آموزشی، برنامه‌ریزی یادگیری الکترونیکی مورد بحث قرار گرفته است. در فصل اول تعاریف و مفاهیم برنامه‌ریزی آموزشی و درسی و اصول آن مورد بررسی

قرار گرفته است. در فصل دوم به مبانی برنامه‌ریزی آموزشی از دیدگاه فلسفی و روان‌شناختی و فرهنگی اجتماعی پرداخته شده‌است. در فصل سوم به تفصیل انواع مدل‌های برنامه‌ریزی آموزشی و الگوهای برنامه‌ریزی آموزش عالی مورد بررسی قرار گرفته است. فصل چهارم این کتاب مراحل برنامه‌ریزی در آموزش عالی، مراحل برنامه‌ریزی آموزشی (مؤسسه‌ای) متوسطه، اهمیت نیازسنجی در برنامه‌ریزی آموزشی، مراحل برنامه‌ریزی برای اصلاح و نوآوری آموزشی، مبانی اقتصادی برنامه‌ریزی آموزشی، روش‌های برنامه‌ریزی نیروی انسانی و فرایند برنامه‌ریزی آموزشی از دیدگاه پاتریک مورد توجه قرار گرفته و در فصل پنجم کتاب به مقوله ارزشیابی آموزشی و تأثیر آن در برنامه‌ریزی آموزشی پرداخته شده‌است.

در فصل ششم برنامه‌ریزی آموزش عالی، سطوح برنامه‌ریزی آموزش عالی، الگوها و انواع ارزشیابی آموزشی در برنامه‌ریزی آموزش عالی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در فصل هفتم به رسالت آموزش عالی برای مدیریت فردا، تغییرات ساختاری در برنامه‌ریزی آموزش عالی، چگونگی بین‌المللی شدن آموزش عالی، آینده‌پژوهی در برنامه‌ریزی آموزشی، ویژگی‌های آینده‌پژوهی در برنامه‌ریزی آموزشی، آموزش عالی و توسعه پایدار پرداخته شده‌است. در فصل هشتم برنامه‌ریزی یادگیری الکترونیکی، اصول و استانداردهای برنامه آموزشی یادگیری الکترونیکی، اصول و یکسان‌سازی تعیین هدف‌ها، سازماندهی محتوا، انتخاب راهبردهای یاددهی - یادگیری، اصول و استانداردهای ارزشیابی در برنامه‌ریزی مورد بررسی قرار گرفته است.

با این امید که محتوای این کتاب به خوانندگان امکان دهد، با برنامه‌ریزی آموزشی و اصول آن آشنا شوند از صاحب‌نظران رشته‌های مرتبط تقاضا می‌شود، انتقادات و راهنمایی‌های خود را برای رعایت در چاپ‌های بعدی برای نویسندگان ارسال دارند. در پایان از زحمات کلیه اساتید و بزرگوارانی که با نظرات خود مؤلفان را در تألیف این کتاب یاری نموده‌اند، تشکر می‌نماییم.

فصل اول

برنامه‌ریزی آموزشی، تعاریف، مفاهیم و اصول

هدف کلی

آشنایی با برنامه‌ریزی آموزشی، تعاریف و مفاهیم و اصول آن

هدف‌های یادگیری

دانشجویان پس از مطالعه فصل می‌توانند:

۱. در مورد برنامه‌ریزی و اهمیت آن توضیح دهند.
۲. برنامه‌ریزی آموزشی، برنامه‌ریزی درسی را توضیح داده و تفاوت آن را بیان نمایند.
۳. اصول برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی آموزشی را ذکر نمایند.
۴. اصول ناظر بر برنامه‌های درسی و تربیتی در ایران را تشریح نمایند.
۵. سطوح برنامه‌ریزی آموزشی را توضیح دهند.
۶. اجزا نظام آموزش عالی را بیان نمایند.

مقدمه

برنامه‌ریزی آموزشی به مفهوم جدید آن شاخه‌ای از علوم تربیتی است. این دانش در خلال چند دهه اخیر کاربردی گسترده در نظام آموزشی کشورها پیدا کرده‌است به‌طوری‌که امروزه جزء لاینفک آموزش و پرورش رسمی تلقی می‌شود. در یک نظام آموزشی به‌منظور داشتن یک برنامه آموزشی موفق و کارآمد آشنایی با اصول و مبانی آن از ضروریات می‌باشد. برنامه‌ریزی بدون رعایت اصول آن معنایی ندارد چرا که این

اصول راهنمای عمل بوده و در جریان تهیه و اجرای برنامه‌های آموزشی تأثیر زیادی دارد. در فرهنگ دهخدا اصل به معنی ریشه و اصول به معنای ریشه‌ها بیان گردیده است. همچنین اصول به معنای قواعد و قوانینی است که هر علم بر آن‌ها استوار می‌شود. اصول پایه‌های منطقی وجودی برنامه‌ریزی و راهنمای عمل به حساب می‌آید (پورظهیر، ۱۳۸۵). از طرفی برنامه‌ریزی راه و روشی برای هدایت منظم فعالیت‌های انسانی برای هدف‌های و مقاصد مشخص است و به تعبیری دیگر نقشه راه برای رسیدن به مقصود و جهت‌گیری منطقی برای فعالیت‌ها است. برنامه‌ریزی شالوده عناصر مدیریتی و فرایندی است که سازمان‌ها در قالب آن به همه فعالیت‌های خود شکل می‌دهند و هدف از اجرای آن دستیابی به آن هدف‌ها است. برای برنامه‌ریزی تعاریف متعددی ذکر گردیده است که در زیر به بررسی برخی می‌پردازیم:

۱-۱ برنامه‌ریزی چیست؟

- برنامه‌ریزی فراگردی است مداوم، حساب شده، منطقی، جهت‌دار و دورنگر، به‌منظور ارشاد و هدایت فعالیت‌های جمعی برای رسیدن به هدف مطلوب (مشایخ، ۱۳۹۰: ۸۵).
- برنامه‌ریزی یعنی نقشه کشیدن، نقشه‌کشیدن برای نیل به مقصد، برای دستیابی به خواسته‌ها.
- برنامه‌ریزی، راهی است برای هدایت حساب‌شده فعالیت انسان به سوی منظور مشخص.
- برنامه‌ریزی، فراگردی است دورنگر برای جهت‌دادن منطقی به فعالیت‌های جمعی.
- برنامه‌ریزی یعنی نقشه‌کشیدن برای آینده و پیش‌بینی راه دستیابی به آن (فیوضات، ۱۳۹۳).

برنامه‌ریزی به گفته «یان تین‌برگن»^۱ (۲۰۱۳) مشتمل است بر:

- پیش‌بینی و آینده‌نگری
- مشخص کردن هدف‌ها
- هماهنگی میان ابزارها، عوامل و وسایل مختلف اجرای هدف‌ها
- به‌طور کلی در برنامه‌ریزی چند مفهوم زیر مستتر است:
- جریان و مداومت.

- ارشاد و هدایت.
- دورنگری و هدف‌گیری.
- تفکر و عقلانیت.
- **مفهوم جریان و مداومت در برنامه‌ریزی:** برنامه‌ریزی به نوشتن برنامه ختم نمی‌شود بلکه فراگردی است که باید مداومت داشته باشد و با توجه به بازتاب نتایج فعالیت‌های انجام شده، یافته‌های جدید، تغییرات تکنولوژی، پیشرفت دانش و معرفت، دگرگونی منابع و امکانات و تحول اولویت‌ها، دائم ارزیابی شده و تکمیل گردد.
- **مفهوم ارشاد و هدایت در برنامه‌ریزی:** برنامه‌ریزی متضمن ارشاد، هدایت و مداخله در فعالیت‌های جمعی است و به همین جهت بسته به چگونگی و میزان اعمال نفوذش اشکال گوناگون به خود می‌گیرد.
- **مفهوم دورنگری و هدف‌گیری در برنامه‌ریزی:** برنامه‌ریزی فعالیتی جهت‌دار و دورنگر، بدین جهت بسته به چگونگی انتخاب هدف، ممکن است فعالیتی باشد آینده‌نگر، آینده‌ساز، یا آینده‌گزین.
- اگر هدف برنامه‌ریزی فقط پیش‌بینی آینده باشد، در این صورت فعالیتی است آینده‌نگر.
- اگر هدف برنامه‌ریزی ساختن و شکل‌دادن به آینده باشد، در این صورت فعالیتی است آینده‌ساز.
- اگر هدف برنامه‌ریزی انتخاب‌کردن بین اشکال مختلف آینده باشد، در این صورت فعالیتی است آینده‌گزین.
- **مفهوم تفکر و عقلانیت در برنامه‌ریزی:** برنامه‌ریزی، فعالیتی است حساب‌شده و منطقی، یعنی باید متکی به اطلاعات دقیق و صحیح باشد. نیازها و انتظارات را تشخیص دهد. محدودیت‌ها، تنگناها موانع و منابع موجود را محاسبه و پیش‌بینی کند و براساس آن‌ها طرح‌های واقع‌بینانه برای رسیدن به مقصود تنظیم و ارائه کند (فیوضات، ۱۳۹۳: ۸۵).

۱-۲ تعاریف و مفاهیم برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه آموزشی طرح کلی برای یک فعالیت آموزشی است. طرح‌ریزی یک دوره آموزشی،

فرایندی است که طی آن در مورد نیازهای آموزشی تصمیم‌گیری می‌شود هدف‌های آموزشی مشخص می‌گردد، محتوای آموزشی شناسایی یا تهیه می‌شود، روش‌های آموزشی انتخاب، وسایل آموزشی تعیین و روش ارزیابی فراگیران مشخص می‌گردد. برنامه‌ریزی آموزشی، فرایندی است که یاددهی را منظم‌تر می‌سازد. در حقیقت به مجموعه فعالیت‌های منظم که از تعیین هدف شروع می‌شود و با انتخاب روش‌ها و وسایل متناسب با هدف ادامه پیدا می‌کند و سپس به اجرا در می‌آید و ارزشیابی می‌شود برنامه‌ریزی می‌گویند؛ به عبارت دیگر، برنامه‌ریزی عبارت است از طرح‌ریزی برای دستیابی به هدف.

بدیهی است که هر برنامه آموزشی از جمله برنامه‌ریزی آموزش و پرورش، هم عناصر کمیته دارد و هم اجزای کیفیتی که در برنامه‌ریزی باید به هر دو توجه شود. در گذشته، برنامه‌ریزی‌های آموزش و پرورش تک بعدی بودند و فقط هدف‌های کمیته مورد توجه بودند. ولی به تدریج، مسائل کیفیتی که در حقیقت جان و روح آموزش و پرورش هستند، نیز به میان کشیده شده‌است.

بعد کمیته برنامه‌ریزی آموزشی به مسائلی می‌پردازد که جنبه مقداری و شمارشی دارند، از قبیل تعداد افراد مورد نیاز در سطوح مختلف دانش و مهارت و تخصص، برای بخش‌های مختلف تولید و خدمات. تعداد افراد لازم‌التعلیم در گروه‌های مختلف سنی، تعداد شاگردان در دوره‌های مختلف رسمی عمومی، تعداد شاگردان در دوره‌های رشته‌های مختلف تحصیلی رسمی، تعداد شاگردان در برنامه‌های مختلف غیررسمی. تعداد معلمان برای دوره‌ها، رشته‌ها و برنامه‌های مختلف آموزشی. تعداد مدیران و کارکنان آموزشی. تعداد مدارس و مراکز و تأسیسات مختلف آموزشی. تجهیزات و وسایل آموزشی و...

بعد کیفیتی برنامه‌ریزی آموزشی با محتوای آموزش و چگونگی انجام آن سروکار دارد و مسائلی از قبیل: فلسفه آموزش، آرمان‌ها، مقاصد و هدف‌های آموزش در سازمان از جمله آموزش و پرورش، مواد درسی، تربیت معلم و مدیر، روش‌شناسی آموزشی، ارتباطات، کیفیت فضا و مکان آموزشی و... (مشایخ، ۱۳۹۰: ۸۵).

- برنامه‌ریزی آموزشی در حقیقت نقشه‌ای است که در آن فرصت‌های مناسب یادگیری، برای رسیدن به هدف‌های کلی و هدف‌های جزئی مربوط که برای جمعیت و مدارس معلوم شده‌ای در نظر گرفته شده‌اند فراهم گردیده است (سیلور و الکساندر، ۲۰۰۷ به نقل از ملکی، ۱۳۸۹).

- برنامه‌ریزی آموزشی کلیه ابعاد و ارکان آموزش و پرورش را دربرمی‌گیرد و تمام انواع آموزش و پرورش اعم از اجتماعی، اقتصادی، فردی یا ابتدایی و متوسطه، عالی یا رسمی و غیررسمی یا آنچه توسط سازمان‌های آموزش و پرورش یا مؤسسات و سازمان‌های دیگر انجام می‌شود، در محدوده آن قرار می‌گیرد. دامنه برنامه‌ریزی آموزشی از انواع دیگر برنامه‌ریزی در آموزش و پرورش وسیع‌تر است (ملکی، ۱۳۸۹: ۱۹).

- برنامه‌ریزی آموزشی شامل کاربرد منظم روش‌های تحلیلی در مورد هر یک از اجزای نظام آموزشی بوده و هدف آن، استقرار یک نظام آموزشی کارآمد است و همواره به‌عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از برنامه‌ریزی توسعه است و علاوه بر آن برنامه‌ریزی آموزشی باید بیان‌کننده مجموعه کاملی از سیاست‌ها و خط‌مشی‌های دولت در مورد نیازهای یادگیری همه مردم، در سنین و شرایط مختلف یادگیری خواه در نظام آموزشی رسمی و خواه در نظام آموزش غیررسمی باشد (مشایخ، ۱۳۹۰: ۸۵).

از نظر فیلیپ کومبز، کارشناس برجسته یونسکو، برنامه‌ریزی آموزشی «کاربرد تجزیه و تحلیل منطقی در آموزش و پرورش به منظور افزایش کارایی» است. یعنی کار برنامه‌ریز آموزشی، تحلیل نظام‌دار و منطقی مسائل و مشکلات آتی و آتی آموزش و پرورش و تلاش به منظور حل این مشکلات است. این اقدام در نهایت بهره‌وری و کارایی نظام آموزشی را افزایش خواهد داد و محور آن نظام آموزشی تلقی می‌شود. برنامه‌ریزی آموزشی را می‌توان «سازماندهی یا اصلاح فعالیت‌ها، تجهیز منابع و امکانات آموزشی برای تحقق بهتر هدف‌های آموزشی» تعریف نمود (همان).

۱-۳ اهمیت و ضرورت برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی آموزشی برای غنای فرهنگی و اعتلای کیفیت زندگی لازم است. همچنین بقاء رشد و کمال انسانی و اجتماعی به آموزش پرورش و برنامه آموزشی آن متکی است. از طرفی برنامه‌ریزی متضمن داشتن هدف، بسیج نیروها، هماهنگی فعالیت‌ها و افزایش بازدهی و سرمایه بوده و نداشتن آن موجب نابسامانی و از هم گسیختگی امور و اتلاف نیروی کار، بودجه و زمان خواهد بود. از این رو است که برنامه‌ریزی آموزشی اهمیت مضاعف یافته و امر حیاتی را در رشد و تداوم توسعه دارد.

در کتاب فرایند برنامه‌ریزی آموزشی که توسط گروه مشاوران یونسکو تألیف گردیده است؛ برنامه‌ریزی آموزشی برداشتی منطقی و علمی برای حل مسائل آموزشی

مشمول بر تعیین هدف‌ها و منابع، بررسی راه‌های رسیدن به هدف‌ها و بالاخره پیاده‌کردن برنامه براساس شناسایی وضع کنونی و روند آن است (مشایخ، ۱۳۹۰).

به‌منظور داشتن یک نظام آموزشی بارور و سازنده تعیین هدف‌های صحیح و تأمین منابع مادی و انسانی و تعیین راهبردها و تدابیر منطقی جهت دستیابی به آن هدف‌ها نیازمند برنامه‌ریزی منطقی است. چنانچه برنامه‌ریزی آموزشی منطقی و واقع‌بینانه نباشد نه تنها به نتایج مطلوب نمی‌رسد، چه بسا ممکن است زیان‌های غیرقابل جبرانی را هم به بار می‌آورد.

از جمله فواید برنامه‌ریزی آموزشی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- برنامه‌ریزی در سازمان‌های آموزشی موجب می‌شود که هر یک از فعالیت‌های مورد نیاز در سازمان پیش‌بینی گردد و بر هدف‌های سازمان متمرکز شود.
- برنامه آموزشی سبب خواهد شد که از استعدادها و مهارت‌های افراد و از منابع متعدد فیزیکی و مالی به بهترین شیوه استفاده گردد و از این طریق ضایعات انسانی و خسارت‌های مالی به حداقل برسد و تحقق هدف‌های آموزشی در سطح ملی، منطقه‌ای و مدارس ممکن گردد.
- برنامه‌ریزی آموزشی به افراد مختلف و به‌ویژه مدیران جهت می‌دهد و تلاش‌های آنان را بر هدف‌های سازمان متمرکز می‌سازد و هماهنگی و همکاری جنبی بیشتری ایجاد می‌گردد و در نهایت تحقق هدف‌های سازمانی به شکل مناسب‌تری صورت می‌پذیرد.
- با توجه به اینکه تحقیقات مختلف نشان داده‌اند که بین آموزش و پرورش و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی همبستگی مثبت وجود دارد. سرمایه‌گذاری در آموزش و پرورش و تهیه و اجرای طرح‌های مختلف عامل مؤثری در توازن و تعادل بین نیروهای انسانی تربیت‌شده و نیاز بخش‌های مختلف صنعتی، کشاورزی و خدماتی بوده و عاملی برای جلوگیری از بیکاری و ضایعات مالی، انسانی و رشد و تعالی فرهنگ جامعه به شمار می‌آید.
- داشتن طرح و برنامه در نظام‌های آموزشی موجب می‌گردد که فعالیت‌های تکراری و کم‌ثمر و یا بی‌ثمر کاهش یابد و در نتیجه با صرف زمان و هزینه‌ی کمتر سریع‌تر می‌توان به هدف‌های دست یافت (مشایخ، ۱۳۹۰: ۲۵).

فراهانی (۱۳۸۴) از مزایای برنامه‌ریزی آموزشی در دانشگاه‌ها موارد زیر را

برمی‌شمارد:

- برنامه‌ریزی موجب می‌گردد فرصت‌های آینده تشخیص داده شود، مشکلات آتی پیش‌بینی‌شده و راه‌های جلوگیری آن تعیین گردد و راهکارهای عملی (استراتژی‌ها و تاکتیک‌ها) طراحی شوند.
- برنامه‌ریزی آموزشی به مدیران کمک می‌کند تا:
 - o عملکرد کلی سازمان آموزشی از جمله دانشگاه را مجسم سازند.
 - o به فهم کاملی از وظایف و فعالیت‌های دانشگاه دست یابند.
 - o برای فعالیت‌های ضروری آینده آماده گردند.
 - o اصلاحات مورد نیاز را برای دانشگاه در نظر آورند.
 - o با تغییرات محیطی، منطق و سازگار شوند، امروزه دانشگاه‌ها در محیطی متغیر فعالیت می‌کنند. لذا باید برای پذیرش تغییر، به‌عنوان پایان اجتناب‌ناپذیر فعالیت در جهان پویا آماده شوند.
- برنامه‌ریزی به مدیران اجازه می‌دهد تا از پیش، فرصت‌ها، مسائل و مشکلات ممکن در محیط را شناسایی نموده و با درنظر گرفتن تمامی عوامل و نیروهای مؤثر، صحیح و درست تصمیم بگیرند. برنامه‌ریزی همچنین دانشگاه را قادر می‌سازد تا در آینده اثر بگذارد. برنامه‌ریزی سبب می‌گردد تا شانس اشتباهات و اهمال‌های ناخوشایند به حداقل کاهش یابد؛ و این امر بدان دلیل است که هدف‌ها، خط‌مشی‌ها و راهبردهای برنامه دانشگاه، پس از بررسی و کسب اطمینان دقیق پیرامون مسائل درونی و برونی دانشگاه تدوین می‌شوند.
- برنامه‌ریزی چهارچوب واحدی برای فعالیت‌ها به‌وجود می‌آورد و افراد دانشگاه را وادار می‌کند تا تلاش‌ها و کوشش‌هایشان را بر امور مهم متمرکز سازند، و از کارهای کم‌اهمیت احتراز نمایند.
- برنامه‌ریزی فعالیتی اقتصادی است. برنامه‌های اثربخش سبب هماهنگی فعالیت‌های دانشگاه گردیده و تلاش‌ها و فعالیت‌های غیرسودمند را حذف می‌نماید. همچنین برنامه‌ریزی، هزینه فعالیت‌های دانشگاه را به حداقل رسانده و باعث می‌گردد تا از منابع مالی، مادی و انسانی حداکثر استفاده به عمل آید و از هدر رفتن زمان، فعالیت و سرمایه‌گذاری جلوگیری شود.
- برنامه‌ریزی باعث تقویت محیط و رفتار سازمانی است. برنامه‌ریزی سبب می‌گردد تا کار تیمی در دانشگاه تقویت شده و زمینه مشارکت تمامی اعضای دانشگاه در